

1. Inleiding

In deze bundel staat een aspect van *corpusplanning*¹ centraal: het propageren van uitspraaknormen via het onderwijs. Doel is te achterhalen in hoeverre in het vak Nederlands, zoals dat op het einde van de twintigste eeuw werd onderwezen in het Vlaamse² en Nederlandse secundair resp. voortgezet³ onderwijs, aandacht werd besteed aan uitspraak. De gegevens die hier worden gepresenteerd, werden verzameld in het kader van het VNC-project *Variatie in de uitspraak van het Standaardnederlands* (FWO G2205.98), een samenwerkingsproject tussen de Universitaire Instelling Antwerpen en de Katholieke Universiteit Nijmegen. De materiaalverzameling en de literatuurstudie voor deze bundel gebeurden in de periode 1999-2000. De resultaten werden beschreven en verwerkt tot deze APIL in de periode 2001-2003.

Waarom een studie wijden aan de plaats van uitspraak in het onderwijs? Als het gaat om de verspreiding van taalnormen vervult de school een belangrijke rol. Leraren worden vaak beschouwd als prototypische standaardtaalsprekers. Enkele citaten die de sleutelrol van school en leerkrachten illustreren:

Nederland

- '[...] de doeltreffendste resultaten worden bereikt door het voorbeeld van den docent en door voortdurende oefening (training) der leerlingen' (Bolkestein 1939:96)
- 'Zij, die spreken voor leerlingen, hetzij in de kleuterklasse, in de lagere school, of bij het middelbaar of voorbereidend hoger onderwijs, hebben een grote verantwoordelijkheid.' (Linthorst & Leerkamp 1969:105)
- 'De leraar-Nederlands als gids in normenland' (Ten Brinke 1990:57)

Vlaanderen

- 'uw correcte taal wordt hun taal!' (Desiere 1970:1)
- 'Voor de jeugd zijn de standaardtaalmodellen in de eerste plaats de leerkrachten.' (De Vriendt 1989:106)
- 'De school [...] moet een voorbeeldfunctie vervullen door in haar externe en interne communicatie bijzondere aandacht te besteden aan verzorgd taalgebruik.' (Inspectieverslag 1999-2000)

¹ De term *corpusplanning* verwijst naar 'changes by deliberate planning to the actual corpus or shape of a language' (Clyne 1997:1; zie ook Bartsch 1987:265; Haugen 1987:61, 64; Wardhaugh 1998:347).

² Tenzij anders aangegeven verwijzen *Vlaams*, *Vlaanderen* en *Vlaming* in deze bundel naar heel Noord-België en zijn inwoners.

³ Het onderwijsniveau dat volgt op de basisschool heet in Vlaanderen *secundair* onderwijs, in Nederland *voortgezet* onderwijs. Het begrip *middelbaar* onderwijs is geen officiële benaming meer (Van Dale 1999).

Zeker in Vlaanderen was de verspreiding van de standaardtaal via de school lange tijd meer dan een taak, het was een missie. De opdracht van de leerkracht was:

'het volgende geslacht van Vlamingen te scholen in het Nederlands, derwijze dat ze zelf op hun beurt, onbelemmerd en zuiver, de Moedertaal kunnen onderwijzen of overdragen op het geslacht van de jaren tweeduizend' (De Busschere & Van Elslande 1955:84)

Uit Vlaams attitudeonderzoek bleek steeds opnieuw dat de respondenten de standaardtaal geschikter vonden voor het onderwijs dan het dialect (zie bv. Aspeslagh e.a. 1974, Meeus 1974, Geerts 1977, Vandekerckhove 2000). Ook bij een recente evaluatie van de Vlaamse lerarenopleidingen kwam het taalgebruik van de leraren (in spe) ter sprake. De stuurgroep die de evaluatie uitvoerde, formuleerde hieromtrent een naar eigen zeggen 'licht stekelige opmerking' (Evaluatie 2001:36):

'[D]e teams hebben moeten vaststellen dat vele studenten nog zware dialectkenmerken vertonen in hun spreken en dat heel wat docenten op dat vlak evenmin vrijuit gaan. Dat is onaanvaardbaar en de opleidingsverantwoordelijken zouden ten aanzien van dergelijke situaties drastisch moeten optreden.' (Evaluatie 2001:36)

In de praktijk blijken het vooral leerkrachten Nederlands te zijn die als prototypische standaardtaalsprekers worden beschouwd. Zo bleek uit een peiling van Van de Velde & Houtermans (1999:454-455) onder studenten Nederlands dat bijna 70% van de Vlamingen en ruim 40% van de Nederlanders de docent Nederlands opneemt in zijn topdrie van beroepen die met de standaardtaal geassocieerd worden. Ook uit het onderzoek van Smakman & Van Bezooijen (1997:132) bleek dat leerkrachten Nederlands als prototypische standaardtaalsprekers worden beschouwd.

Deze bundel bestaat uit de volgende hoofdstukken. In hoofdstuk 2 worden een aantal *onderwijstermen* toegelicht. In deze studie zal namelijk voortdurend Vlaams en Nederlands materiaal vergeleken worden, afkomstig uit een onderwijscontext. Wie aan zo'n contrastieve studie begint, ontdekt al snel dat de onderwijsterminologie in Vlaanderen en Nederland soms sterk verschilt. In andere gevallen wordt in beide delen van het taalgebied wel dezelfde term gebruikt, maar het begrip betekent in Nederland soms iets heel anders dan in Vlaanderen. Bovendien is de onderwijswereld voortdurend in beweging, zodat publicaties (en hun terminologie) snel verouderen. In deze bundel wordt gefocust op de situatie in 1999, het jaar waarin het veldwerk werd verricht voor het VNC-project *Variatie in de uitspraak van het Standaardnederlands*. Uiteraard kan het onderwijslandschap hier niet volledig beschreven worden. Bedoeling van hoofdstuk 2 is alleen de resultaten van deze studie toegankelijker te maken voor wie minder vertrouwd is met het hedendaagse Vlaamse en/of Nederlandse schoolgebeuren.

In hoofdstuk 3 wordt gefocust op de plaats van uitspraak in de *onderwijspraktijk*. Eerst worden enkele basisbegrippen uit de hedendaagse NT1⁴-didactiek toegelicht. Uitspraakonderwijs vindt immers niet plaats in een vacuüm, maar moet gezien worden in de context van het hedendaagse taalonderwijs. De huidige taallessen zijn gericht op de verwerving van *vaardigheden*: lezen, luisteren, schrijven en spreken. Uitspraak wordt in deze bundel beschouwd als een aspect van spreekvaardigheid. Uiteraard kan uitspraak ook in andere contexten behandeld worden, maar eventuele adviezen worden toch vooral geformuleerd naar aanleiding van een concrete spreekopdracht, bij een oefening in verbale expressie of in een specifieke uitspraakoefening, kortom, bij een activiteit waarbij spreken centraal staat. Vervolgens worden de resultaten besproken van een schriftelijke enquête die in 1999 verspreid werd onder Vlaamse en Nederlandse leerkrachten Nederlands. Eerst werd nagegaan of leraren Nederlands belang hechtten aan (de verwerving van) een standaardtalige uitspraak door hun leerlingen. Vervolgens werd gekeken in hoeverre leerkrachten Nederlands uitspraakoefeningen organiseerden. Leerkrachten die verklaarden dat ze uitspraaksessies inlasten, noteerden ook hoeveel tijd ze eraan besteedden, welke uitspraakaspecten en klanken ze vooral oefenden en welk materiaal (bv. schoolboeken, uitspraakgidsen, eigen materiaal) ze bij die lessen gebruikten. Ten slotte werd ook gekeken in hoeverre de leerkrachten Nederlands tijdens hun opleiding zelf uitspraaktraining hebben gehad.

Wie onderzoek doet naar uitspraakonderwijs, moet ook de aanbevelingen uit *eindtermen* (vastgelegd door de overheid) en *leerplannen* (samengesteld door de overkoepelende organisaties van de Vlaamse onderwijsnetten resp. Nederlandse instituten als het SLO) bij het onderzoek betrekken.⁵ Deze documenten worden niet alleen geraadpleegd door de makers van schoolboeken, ook de docenten zelf gebruiken ze als richtsnoer bij het plannen van hun lessen. Aan eindtermen en leerplannen wordt aandacht besteed in hoofdstuk 4.

Voor een aantal leerkrachten volstaan eindtermen en leerplannen om hun lessen Nederlands vorm en inhoud te geven. De meesten werken echter met een *schoolboek*. Uiteraard staat het leerkrachten vrij om bepaalde onderdelen daarvan grondiger te behandelen dan andere, maar toch kan een schoolboek voor een belangrijk deel het gezicht van de lessen bepalen. In hoofdstuk 5 wordt nagegaan of en in hoeverre anno 1999 in schoolboeken Nederlands uitspraakadviezen voorkwamen.

Nadat zowel de klaspraktijk (hoofdstuk 3) als de voornaamste onderwijsdocumenten (hoofdstuk 4 en 5) zijn onderzocht, verschuift de focus naar de mensen die de lessen Nederlands vorm en inhoud geven: de leraren Nederlands (hoofdstuk 6). Eerst wordt gekeken in hoeverre deze leraren *opgevoed* zijn in de standaardtaal, en in hoeverre ze *vandaag* in huiselijke kring Standaardnederlands spreken. Daarbij wordt gezocht naar eventuele verschillen tussen de respectieve generaties, de seksen en de diverse regio's in

⁴ 'NT1' staat voor Nederlands als Eerste Taal. De term *moedertaalonderwijs* wordt in de recente didactische literatuur steeds minder gebruikt (zie bv. ook Daems 1996:107-110).

⁵ De begrippen *onderwijsnet*, *eindterm* en *leerplan* worden toegelicht in hoofdstuk 2.

Vlaanderen en Nederland. Aan de basis van dit onderdeel ligt een (andere) vragenlijst, verspreid in de periode 1998-1999.

Een belangrijke opmerking vooraf: bij de vergelijking van de Vlaamse en Nederlandse gegevens moet steeds voor ogen gehouden worden dat de talige achtergrond van de Vlaamse en de Nederlandse leerlingen over het algemeen nogal verschilt. In Vlaanderen gebruikt slechts een kleine minderheid van de jongeren thuis standaardtaal. De meesten spreken met hun ouders, broers en zussen tussentaal of dialect (zie bv. Leroy e.a. 1991, Rymenans e.a. 1996a/b). In Nederland liggen de zaken anders. Daar zijn de dialecten in verschillende regio's vrijwel uitgestorven (zie bv. Hagen 1986:106, De Vries e.a. 1993:171), hoewel ze in meer perifere gebieden als Groningen, Zeeland en Limburg toch nog tamelijk sterk staan.

Tot slot een woord van dank aan iedereen die een steentje heeft bijgedragen aan de totstandkoming van deze bundel. Mijn promotoren, Georges De Schutter en Steven Gillis, steunden mijn voorstel om vorm en inhoud van het hedendaagse uitspraakonderwijs te bestuderen, ook toen bleek dat daarvoor een literatuurstudie nodig was die de grenzen van de taalkunde flink overschreed. Verder kon ik rekenen op de belangstelling en de computationele steun van mijn CNTS-collega's, die soms met stille verwondering mijn ambachtelijke archiefexplosies gadesloegen. Ik dank de leraren Nederlands die een bijdrage leverden aan dit onderzoek, en mijn voormalige Nederlandse collega's Rianne Doeleman en Ton van Hoek, die meteen bereid waren de verspreiding van de enquête onder de Nederlandse leraren op zich te nemen. De SLO-medewerkers Theun Meestringa, Dick Prak en Jan Verbeek wezen me de weg in het Nederlandse leerplannen- en eindtermenlandschap. Ten slotte dank ik ook de talrijke bibliotheekmedewerkers die me bijgestaan hebben in mijn zoektocht ('queeste', dixit H.T.) naar recente schoolboeken Nederlands, in het bijzonder de medewerkers van de *Fontys*-bibliotheken van Tilburg en Sittard. Zonder hun hulp was dit onderzoek nog steeds niet afgerond.